

тема екологізації релігієзнавства. Кожна лекційна і семінарська тема програми курсу може бути більшою чи меншою мірою наповнена природозберігаючими, природоохоронними чи еколого-економічними матеріалами. Від першої теми курсу у понятійно-категоріальний апарат варто вводити поняття "релігія" не тільки як союз Людини з Богом, але і з Природою, який реалізується у природі і через неї. На наш погляд, до латентних функцій релігії формуючо-зберігаючого циклу треба додати окрему екологічну функцію. Даних для цього вистачає. При розгляді примітивних культів, ранніх, етнічних і світових релігій вартує акцентувати увагу на детальному аналізі стрижневої проблеми Бог-людина-природа. Вважаємо, що доцільно мати у курсі "Релігієзнавство" окремий розділ "Церква на передньому краї охорони життя, самотності, культури і природи українського народу". Маємо підібрані оригінальні тексти документів церковного походження про акції порятунку українського та інших народів, які заселяли територію України, від стихійних лих, голодомору, тероризму і кровопролиття, про природоохоронні заходи, про збереження пам'яток історії, культури і природи. Для творчої самостійної роботи студентів у світлі вимог Булонського процесу, практикуємо підготовку студентами пошуково-наукових досліджень. У навчально-методичному посібнику ми рекомендуємо студентам, на основі спеціальних і суміжних суспільних дисциплін, які читають в університеті, виконати такі творчі роботи: "Релігія і екологія", "Екологія у дусі Другого Ватиканського Собору", "Особливе покликання еколога", "Еколог і добро суспільства", "Церква в охороні і збереженні природи", "Митрополит Андрей Шептицький – фундатор природоохоронних еталонних комплексів України", "Церква на передньому краї охорони життя і довкілля", "Церква – берегиня самотності української нації", "Поклик Церкви до економістів і екологів". Поряд з цим вважаємо, що не варто надміру захоплюватись екологізацією релігієзнавства. Це – різні, не тотожні науки і навчальні дисципліни. Та й сама релігія аж ніяк не зводиться до обожнення чи охорони природи. І водночас можемо радіти з приводу того, що наш Львів, його Лісотехнічний університет знову стали центром обговорення та аналізу нагальної проблеми екології і розроблення практичних рекомендацій екологізації освіти і базовим осередком формування екологічної свідомості українців.

УДК 504.06; 330.15 + 332.142.6

Доц. Л.В. Жарова, канд. екон. наук –
РВПС України НАН України

СТАЛИЙ РОЗВИТОК: ПРОСТОРОВИЙ ВИМІР СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Розглянутий просторовий аспект сталого розвитку, обґрунтовується трьохмірність сприйняття простору розвитку соціо-еколого-економічної системи, та представлена система координат в якій відбувається цей розвиток, дана характеристика елементів простору, їх властивостей та основних фактори впливу.

Ключові слова: просторовий розвиток, соціо-еколого-економічна система, сталий територіальний розвиток, цілісність.

*Doc. L.V. Zharova – The Ukrainian Council for Productive Forces Studies
of National Academy of Science of Ukraine*

**Sustainable development: the spatial dimension of sociality and economics
relations**

In article the spatial aspect of sustainable development is examined, three-dimensional of perception of socio-ecologic-economic systems is proved, the system of coordinates is submitted, the characteristic of elements of space, their properties and major factors of influence is given.

Keywords: spatial development, socio-ecologic-economic system, sustainable development of territory, integrity.

Дискусії щодо сталості розвитку, методичних та методологічних підходів з розв'язання проблеми не припиняються вже майже півстоліття. Водночас світ та суспільство не залишаються статичними – вони розвиваються та змінюються. Людина є єдиною та водночас центральною ланкою у цьому розвитку. З одного боку вона ініціює процеси, що змінюють та перетворюють навколишнє середовище, з іншого – намагається нівелювати наслідки власного втручання. Цивілізаційний розвиток відбувається за "законом бумеранга", згідно з яким швидкість антропогенного перетворення довілля безпосередньо впливає на зміни, що відбуваються в соціумі, економічному та технічному розвитку суспільства. На сучасному етапі однак швидкість розвитку та обсяги втручання постійно зростають, тож зміни у свідомості та світогляді не встигають за ними. Ще Н. Вінер зауважив, що для того, щоб вижити та усталено розвиватися, необхідно змінити себе. Він вважав, що "ми настільки радикально змінили довілля, що зараз для того, щоб існувати у цьому середовищі, нам перш за все необхідно змінити себе" [1, с.38]. Отже, щоб змінити людину, суспільство, державу тощо необхідно екологізувати освіту, науку, управління.

Сучасний економічний розвиток можливий тільки як результат етичного оновлення людства, формування нової системи цінностей, моральних імперативів. Сьогодення визначає необхідність зміни наших уявлень щодо розуміння широкого кола проблем та перегляду шляхів їх вирішення. Проблема сталого розвитку не є винятком.

Останнім часом перспективи розвитку більшою або меншою мірою асоціюються зі сталим розвитком. Популярність цього терміна вже не обмежується науковими та політичними колами, а й поширюється на пересічних громадян. Проте це навряд чи свідчить про так звану "екологізацію нашого мислення та світосприйняття", скоріше – про вміле маркетингове використання результатів популярних наукових досліджень. Зараз важко знайти програму розвитку, де не використовувався б термін сталий розвиток у розумінні бажаного стану розвитку суспільства. Незважаючи на всю широту застосування, сутнісне, змістовне наповнення терміна залежить від предмету дослідження, методологічної чи світоглядної позиції, яка вивчає проблему та завдання дослідження. Втім, загальноприйнятим (базовим) визначенням вважається те, що було сформульоване у доповіді "Наше спільне майбутнє" [2]. Ми вважаємо, що загалом словосполучення сталий розвиток використовується для позначення світоглядного імперативу сучасності, найбільш попу-

лярного уявлення про взаємодію суспільства та природи, концепції еколого-збалансованого суспільства, абсолюту якого насправді не існує, але людство прагне створити всі умови для його уможливлення.

Зараз говорять вже не просто про сталий розвиток, а про просторове його розуміння. Відзначимо, що питання просторового розвитку не є абсолютно новим напрямком економічних та економіко-географічних досліджень. Його засновниками вважаються А. Вебер, В. Кристаллер, А. Льюїс, У. Ізард, Б. Родман, а подальший розвиток цей напрямок отримав у працях О. Топчієва, М. Голубця, М. Багрова, С. Сонька та інших.

Однак ці теорії просторового розвитку в основному розглядають його у двомірному просторі. Прикладом є визначення економічного простору О. Гранберга, як насиченої території, що охоплює у себе безліч об'єктів та зв'язків між ними: населені пункти, промислові підприємства, господарсько освоєні та рекреаційні площі, транспортні та інженерні мережі тощо; де регіон має внутрішній простір та зв'язки з простором зовнішнім [3, с.25].

Ми вважаємо, що не варто асоціювати поняття простору країни виключно з географією, адже існують також соціальний та економічний простори. Географічний простір є перманентною, незмінною основою для розвитку будь-якого територіального утворення (регіону, країни). Економіко-соціальний простір будується з урахуванням цього "базису" та на його основі за умов найбільш ефективного його використання. Зараз двомірність сприйняття просторового розвитку не відповідає глобалізаційним та трансформаційним процесам, що відбуваються у суспільстві. Сучасне прагнення до прозорості кордонів, економічної співпраці та відкритості потребує нових підходів до сприйняття просторового розвитку, вимагає усвідомлення єдності його цілісності та подільності. Тобто кожний підпростір є цілісним відносно сукупності його складових елементів та водночас входить до складу простору більш високого порядку.

Характер та модель просторового розвитку визначається основними суб'єктами цього розвитку та типом відносин між ними, які визначаються завданнями та напрямками розвитку. Вибір типу відносин між суб'єктами просторового розвитку впливає на характер організації комунікацій між ними, що визначає політичне, соціально-культурне, економічне, програмне чи проектне наповнення простору.

Ми не намагаємося у рамках статті з'ясувати що первинно при переході від двохмірного до трьохмірного сприйняття простору розвитку соціо-еколого-економічної системи – ускладнення довкілля або розширення наших знань про нього. У пропонованому дослідженні спробуємо викласти наше бачення координат, в яких відбувається цей розвиток, та основних факторів впливу.

Ми не маємо на меті з'ясування первинності ускладнення довкілля або розширення наших знань про нього при переході від двохмірного до тривимірного сприйняття простору розвитку соціо-еколого-економічної системи. У пропонованому дослідженні спробуємо викласти наше бачення координат, в яких відбувається цей розвиток, та основних факторів впливу.

Розглянемо трьохмірний простір. Перш за все зазначимо, що система координат, в якій можна розглядати розвиток, може дещо відрізнитися залежно

від мети й завдань дослідження, нашого сприйняття реальності. Виникає питання щодо правомірності введення нової системи координат та можливості її застосування. Ми вважаємо, що це можливо, адже, по-перше, незмінними будуть три складових цього розвитку – соціум, екологія, економіка, по-друге, генеральний вектор – сталий розвиток – поєднує напрямки розвитку та досліджень.

Просторовість сприйняття сталого розвитку одразу була закладена у більшість уявлень щодо сталості. Так, згідно з численними визначеннями, з одного боку, основна мета подальшого розвитку у парадигмі сталості та шляхи її досягнення унікальні для кожного регіону і є результатом аналізу минулого та дійсного положення, ціннісних імперативів, конкретних умов. Проте, з іншого боку, спрямування зусиль задля сталого розвитку держави має здійснюватись з урахуванням її стратегічних цілей, реалій сьогодення, тенденцій розвитку світового співтовариства, місця та ролі країни у світі. Тобто необхідно думати глобально, а значить погоджувати дії на національному рівні, а діяти локально, тобто вирішувати конкретні проблеми. Цей принцип "думай глобально, дій локально" як можна точніше відбиває просторовий зміст сталого розвитку – взаємодія та співіснування просторів різного порядку у межах єдиного цілого. Регіони, країни, території і створюють підпростори – складові частини величезного простору (який, за нашим переконанням, обмежується планетою), що у свою чергу можуть включати інші підпростори. Стале функціонування та розвиток соціо-еколого-економічного простору Землі забезпечується зв'язками між його елементами та прагненням кожного з них до сталості. Втім наголосимо, що необхідним є не тільки прагнення кожного з цих елементів до сталості свого власного розвитку, але й спільний рух до конкретно-визначеної цілі (але тут знов постає питання неоднозначності трактування самого поняття сталий розвиток). Взагалі генеральний вектор розвитку визначений у "Целях развития тысячелетия" [4].

Просторовий сталий розвиток можливий за умов, що кожен елемент має такі властивості:

- здатність до взаємодії,
- упорядкованість, структурованість взаємозв'язків, тобто наявність чітких механізмів взаємодії,
- цілісність, унікальність та самостійність кожного елемента,
- наявність трьох основних груп факторів, що зумовлюють розвиток: "входу", "виходу" та взаємозв'язків між ними.

Зупинимось більш детально на кожній властивості.

Здатність до взаємодії характеризується здатністю елементів до взаємодії та уможливленням взаємодії між елементами. Ізольованість, несприйнятливість до зовнішніх впливів та неможливість сумісного руху до поставленої мети (у нашому випадку – сталого розвитку) окремих елементів ускладнює та загальмовує рух до сталості всього простору. До того ж, чим цей елемент більший від територіально та/або чим більший вплив він має на інші елементи, тим більш нестійким буде розвиток всього простору. Нині це простежується особливо яскраво, коли у світі набирають обертів два протилежних процеси – прагнення до об'єднання держав, регіонів, територій, та спроби національного самовираження через відділення та вимагання суверенності ок-

ремих країн, республік, народів. Спроба територіальної одиниці відстоювати свою унікальність та незалежність шляхом ізоляції від зовнішнього світу, створенням штучних кордонів для співпраці, навіть за умов сталості її внутрішнього розвитку ускладнює або навіть унеможлиблює прагнення сталого розвитку того простору, частиною якого вона є. Крім того, існує багато об'єктивних культурно-історичних, нормативно-політичних та інших причин, що ускладнюють взаємодію між підпросторами.

Прикладом спроби вирішення проблеми ефективної співпраці можуть бути зусилля що докладаються для забезпечення сталого просторового розвитку Європейського континенту. У документах, прийнятих Міністрами регіонального планування, увага акцентується на тому, що сталий просторовий розвиток повинен базуватися на принципах регіонально збалансованого розвитку, а саме на забезпеченні територіальної згуртованості завдяки більш збалансованому соціальному та економічному розвитку регіонів та підвищенні їх конкурентоспроможності [5-7]. Однак реалізація принципів сталості та спроба консолідації зусиль у межах тільки Європейського континенту одразу ілюмінувало коло невирішених проблем просторового розвитку, які притаманні на нашу думку, й іншим територіям:

По-перше, одною з основних проблем міжрегіональної трансграничної співпраці є необхідність налагодження та/або вдосконалення робочих зв'язків між інституціями, що належать до різних національних юридичних систем, мають різні повноваження та коло відповідальності, відрізняються за рівнем доступу до фінансових засобів та адміністративною практикою.

По-друге, регіональні органи управління у ряді країн були реорганізовані за останні роки та зараз вони тільки намагаються поліпшити свій кадровий, технічний, фінансовий потенціал тощо для забезпечення плідної співпраці та уможливлення імплементації постулатів сталого розвитку.

По-третє, можливості забезпечення сталості та завдання щодо втілення принципів істотно відрізняються у розвинутих країнах та країнах на перехідному етапі. Адже останні успадкували від попередньої системи численні проблеми, пов'язані зокрема, зі станом довкілля, та з просторовим розвитком у цілому. Актуальними є необхідність перебудови, перепрофілювання важкої промисловості, вугільної галузі, військово-промислового комплексу. З цього випливає необхідність узгодження та прийняття принципів сталого просторового розвитку Європейського континенту перш за все на державному рівні, а вже потім – на місцевому.

Упорядкованість, структурованість взаємозв'язків не тільки всередині кожного елемента підпростору (регіону, держави...), але й між ними повинно створити підвалини для ефективної взаємодії. Наслідком цієї властивості є також передбачуваність поведінки, напрямку розвитку кожного простору, що сприяє сталості простору загального.

До основних механізмів забезпечення сталого розвитку можна віднести: правовий, організаційний, фінансово-економічний, науково-освітнянський, інформаційний. Однак, із всього спектру механізмів ми хотіли б виділити просторовий менеджмент, як найбільш м'який та комбінаторний, що дає змогу координувати дії різноманітних елементів просторового розвитку. Під

просторовим менеджментом ми розуміємо діяльність суб'єктів управління, спрямовану на просторову конкретизацію стратегії збалансованого соціально-економічного і екологічного розвитку, розроблення пріоритетів і форм організації та інфраструктурного забезпечення відповідної просторової системи [за 8, с.43]. Метою є одночасне забезпечення підвищення рівня життя, раціонального використання території, природних ресурсів та охорона навколишнього середовища.

До основних принципів просторового менеджменту належить:

- забезпечення територіальної єдності через збалансований соціальний та економічний розвиток областей та покращення їх конкурентоспроможності,
- перспективний розвиток, що проводиться урбаністичними засобами та покращення відносин між селом та містом,
- створення рівних умов для просторової доступності (транспортна мережа),
- покращення доступу до інформації та знань,
- скорочення збитків, що завдаються навколишньому природному середовищу (узгодженість галузевих програм та рішень на місцях),
- розвиток та захист природних ресурсів та природної спадщини,
- примноження культурної спадщини як фактора розвитку,
- розвиток енергетичних ресурсів за умов дотримання вимог безпеки,
- обмеження впливу надзвичайних ситуацій природного характеру.

Принципи просторового менеджменту знайшли своє втілення у документах СЕМАТ, але в них ще зроблено акцент на розвиток такого напрямку, як сталий туризм.

Наступна позиція включає – *цілісність, унікальність та самостійність елементів*. Вимога до унікальності елемента не викликає заперечень та сумнівів, вона не одноразово обговорювалась на різних рівнях. Більш того, унікальність, згідно з деклараціями, що були прийняті у Ріо-де-Жанейро та Йоганнесбурзі, є однією зі складових сталості, а збереження культурного, етнічного, природного та інших "видів" різноманіття – одне з завдань сталого розвитку.

З позицій просторового сприйняття розвитку, унікальність кожного об'єкта зумовлена всією сукупністю його складових частин та різноманіттям їх взаємозв'язків, тобто історичними, політичними, економіко-географічними та іншими особливостями розвитку. Самостійність у контексті нашого дослідження визначається принципами демократії та свобод, які проголошені на найвищому рівні.

Цілісність елемента впливає з попередніх позицій. Отже, якщо не існує достатньо вагомих аргументів або функціонування елемента, як єдиної системи, то він розпадається на більш дрібні, але цілісні складові. Цей процес може розглядатися як прагнення сталості. Прикладом може бути розвал СРСР, Югославії, що доводить, що цей процес, як правило, є тривалим та болісним.

Водночас, цілісність є основою та необхідною умовою сталого просторового розвитку на всіх рівнях. Адже будь-яке втручання у простір руйнує його цілісність та зменшує сталість системи. Зазначимо, що цей процес не залежить від того, чи був цей вплив зі знаком "+" або "-".

Щоб роз'яснити дану позицію, розглянемо просторовий розвиток регіону, що перебуває у стані відносної сталості. Зміна внутрішніх або зовнішніх зв'язків, які у сукупності забезпечують стабільне функціонування економіки та

розвиток соціальної сфери, незалежно від того чи то прихід крупного інвестора, зміна структури розміщення продуктивних сил, банкрутство крупного підприємства тощо неминуче виведуть простір із стану рівноваги. Подальший розвиток потребуватиме відповідних зусиль (фінансових, політичних, управлінських та інших) для поновлення сталості і, можливо, переходу на наступний щабель розвитку. Цей перехід може бути як прогресивним, так і регресивним.

Просторовість розвитку глобальної соціо-еколого-економічної системи приводить до того, що будь-яке порушення сталості окремих її елементів відбивається на загальній сталості. Очевидно, що сталість простору не є простою сумою сталостей (або будь-яких інших властивостей) всіх його підпросторів, а є синергетичною похідною ефектів впливів. Отже, кожен елемент різноманітно впливає на сталість загальної системи, проте не існує жодного елемента, який би відчував і не продукував впливу, незалежного від ієрархічного рівня щодо територій або господарства (галузь, регіон, економічний район, федеральний округ, держава, співдружність).

Всі простори, що розглядаються, апріорі є відкритими, тобто піддані зовнішнім впливам й самі впливають на зовнішнє середовище. Отже існує *три основні групи факторів, що зумовлюють просторовий розвиток*: "вхід", "вихід", "взаємозв'язок" (між ними). На просторовий розвиток, наприклад нашої країни, впливають фактори, що діляться на три складові: внутрішні, зовнішні та фактори сприйняття.

До зовнішніх факторів належать ті, що формуються поза простором країни: різноманітні міждержавні угоди та альянси, зростаюча роль транснаціональних корпорацій, політика, що проводиться іншими країнами та їх об'єднаннями щодо України, конвенції тощо.

Внутрішні фактори формуються всередині країни, до них належать не тільки культурні традиції, особливості менталітету та господарювання, але й політична стабільність, залежність економіки країни від сусідів та стратегічних партнерів, експорту або імпорту тощо.

Фактори сприйняття – це гострота реакції на зміни тих чи інших показників як зовнішніх, так і внутрішніх. Тобто еластичність нашого простору щодо факторів впливу. Очевидно, що чим еластичність вища, тем менший вплив того чи іншого фактора, та тим є більшою мірою усталеним розвиток. Проте це явище може мати як позитивний так і негативний характер. Як приклад позитивного впливу високої еластичності сприйняття можна навести прецедент із диверсифікацією джерел постачання газу, що відбувся на європейському просторі з огляду на останні події в Україні та Росії. Адже чим менш залежною буде країна, тим більш сталим буде її розвиток. Як негативний приклад наведемо консервативність сприйняття населенням або владою нововведень, що гальмуватиме впровадження нових високоефективних технологій, зміну ставлення до ресурсів та можливостей їх використання, стилю споживання.

Такі групи факторів можуть бути визначені при необхідності для елементів різного ієрархічного рівня, – як вищого, так і нижчого порядку.

Підводячи підсумок, зазначимо, що ми зараз знаходимося на такому етапі розвитку, що вимагає переосмислювати та змістовно розвивати коло усталених термінів, встановлювати взаємозв'язки між ними, адже сутнісне наповнення

ряду понять дасть змогу сформувати новий сучасний стратегічний вектор розвитку. За нашим переконанням, сталість повинна розглядатися з позицій просторового підходу, що дасть змогу найбільш повно враховувати всі процеси та зв'язки на різних рівнях та адекватно оцінювати їх значимість для забезпечення загальної сталості. Наголосимо, що кожен елемент простору сприймається нами з одного боку як цілісний простір зі всіма притаманними йому властивостями, а з іншого – як елемент простору більш високого порядку. Нам необхідно одночасно забезпечувати сталий розвиток не тільки цілого, але й окремих частин. Розрив зв'язків, неможливість взаємодії, порушення цілісності кожного окремого елемента призводить до зменшення сталості всього простору. Таким чином, просторовий вектор розвитку потребує поглибленого вивчення проблеми сталості на всіх ієрархічних рівнях з урахуванням внутрішніх, зовнішніх факторів і цілісності існування підсистеми кожного рівня.

Література

1. **Винер Н.** Кибернетика и общество. – М.: Наука, 1958. – 343 с.
2. **Наше** общее будущее. Доклад международной комиссии по окружающей среде и развитию/ Пер. с англ. – М.: Наука, 1988. – 141 с.
3. **Гранберг А.Г.** Основы региональной экономики. – М.: Государственный ун-т Высш. шк. экономики, 2000. – 495 с.
4. **Цели** развития тысячелетия до 2015 г. – <http://www.un.org/russian/goals/>
5. **Основополагающие** принципы устойчивого пространственного развития Европейского континента// Европейская конференция министров регионального планирования (СЕМАТ). – Ганновер, 7-8 сентября 2000 г. – 32 с.
6. **Европейская** Хартия регионального/ пространственного планирования. – Торремолинос, Испания: Совет Европы, Европейская Конференция Министров, ответственных за региональное планирование (СЕМАТ), 1983 г. – 25 с.
7. **Перспективы** европейского пространственного развития. – Потсдам, Германия: Совет министров регионального планирования, 1999 г. – 10 с.
8. **Павліха Н.** Принципи просторового менеджменту сталого розвитку – Регіональна економіка. – 2004, № 3. – С. 40-45.

УДК 330.15; 330.31

І.В. Шевченко – РВПС України НАН України

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРИРОДООХОРОННОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОЇ ЕКОНОМІКИ

Розглядається екологічна політика як одна з складових переходу до постіндустріального суспільства та входження до Євросоюзу. Відображені особливості, специфіка, риси перехідної економіки, а також робиться акцент на глобалізацію, як на вагомий фактор розвитку перехідного суспільства.

Ключові слова: перехідна економіка, екологічна політика, постіндустріальне суспільство, Європейський Союз, глобалізація.

I.V. Shevchenko – The Ukrainian Council for Productive Forces Studies of National Academy of Science of Ukraine

Peculiarities of Nature Protection Policy Shaping in Conditions of Transition Economy

In clause the ecological politics as one of making of transition to post-industrial society to a society and entry in European integration is considered. The features are reflected,